

– míg (jóval gyakrabban) csupán azon iratokat nevezik DPM típusú vagy memoriális oklevélnek, amelyeknek egyáltalán nincsen is intitultiója (11–12. o.). A kötet anyagának összeállításánál az utóbbi meghatározást alkalmazta Szócs Tibor is. Maradékaltalul egyetértek a szerzővel abban is, hogy mindkét definíció mellett lehet érveket felsorakoztatni. Sőt tökéletesen jogosnak gondolom azt a megoldását is, hogy a recenzeált kötetben csupán az intitultióval nem azonosítható DPM típusú okleveleket tette közzé. A középkori oklevéladók azonban bizonyosan nem minden esetben szűkítették le a memoriális fogalmát az intitultio nélküli oklevelekre. Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet Solymosi Lászlónak a székesfehérvári káptalan 13. század közepi oklevéladási gyakorlatával kapcsolatos megfigyelésére. Az egyházi testület 1235–1237 között vésetett ún. memoriális pecsétjével (*sigillum memoriale*) megerősített okleveleit memoriális okleveleknek (*littere memoriales*) nevezte,³ és rögtön az egyik legkorábbi fennmaradt ilyen kiadványukban, egy vélhetően 1256 körül⁴ szerkesztett iratban a király megnevezését tartalmazó inscriptiót és a szokott hiteleshelyi intitultiót követően vezeti be dispositiót a *damus pro memoria* formulával megoldott promulgatio, az oklevél hátlapján pedig egykorú kéz írásával a következő olvasható: *memorialis pro comite Corrado super possessionibus [- -]*.⁵ Magam tehát – jóllehet az okmánytárban közzé tett anyag egyértelmű meghatározása érdekében tökéletesen érthetőnek és jogosnak tartom Szócs Tibor megoldását, hogy tudnillik célszerűségi szempontokat is figyelembe véve csak az intitultio nélkül DPM típusú oklevelek kiadására szorítkozott – úgy vélem, hogy a 13. századi korabeli terminológiát is figyelembe véve magának a memoriális oklevelekkel azonosítható DPM típusnak a fogalmát a továbbiakban sem szűkíthetjük le diplomatikai értelemben az intitultio nélküli memoriálisokra, hiszen a jelek szerint a kortársak sem feltétlenül tették ezt. Az oklevéltípus formai jellegzetességeinek egyértelmű meghatározása azonban éppen azért lehetetlen, mert a memoriális alapvetően nem az örökkévalóságnak szánt iratfajta volt, hanem amit neve is sugall: feljegyzés vagy emlékeztető. A fentieket éppen ezért csupán kiegészítésül szánom Szócs Tibor érveléséhez, és semmiképpen sem kritika gyanánt.

Másik megjegyzésem a DPM típusú okleveleket kibocsátó egyházi intézmények körével kapcsolatos. Szócs Tibor adatai szerint a középkori Magyarországon összesen öt olyan hiteleshely létezett, amelytől efféle irat maradt fenn: az egri káptalan mellett a csornai, a jászói, a leleszi és a sági konventtől (17. o.). Az utóbbi négy intézmény kivétel nélkül premontrei prépostság, ráadásul a sági monostor Jászó filiációs rendszerében helyezkedett el. A fehér kanonokok rendjén belül az egyes újonnan létesített házakba az első

szerzetesközösséget kibocsátó anyaház előjárói rendszerint az alapítás megtörténte után is felügyeleti jogokat gyakoroltak az új monostor közössége fölött: az anyaház és annak filiája között szoros kapcsolat maradt. A sági monostor anyaháza a kökényesi volt, ám a kökényesie a garábi, a garábie pedig a jászói.⁶ Mindennek figyelembe vételével magam lehetségesnek gondolnám, hogy a sági monostor oklevéladó gyakorlatában az intitultio nélküli DPM felbukkanása jászói hatásnak köszönhető, esetleg egy jászói eredetű vagy jászói közvetítéssel hozzájuk eljutott formuláskönyv használatára vezethető vissza.

Szócs Tibor újabb okmánytára a medievisztika hasznos és bizonyára sokat forgatott forráskiadványa lesz: ezt nemcsak azért jelenthetjük ki minden kockázat nélkül, mert a recenziókban általában így szokás, hanem elsősorban azért, mert a mintaszerűen szabatos regeszták és főleg a rendkívül gazdag apparátus nagy mértékben megkönnyíti az eddig csak részben kiaknázott DPM típusú oklevelek használatát. A szerző minden elismerést megérdemel mind a bevezető diplomatikai tanulmányért, mind pedig magáért a forráskiadványért, illetve a kibocsátókat és az egyes tételek lehetséges keletkezési idejét a lehető legpontosabban meghatározó kritikai elemzéseiről. Munkája jelentősen elősegíti majd a DPM oklevelekben rejlő adatok kiaknázását.

Körmendi Tamás

Timár Péter: *A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára*. Szeged, a szerző magánkiadása. 2016, 941 p. (ISBN 978-963-12-5725-0)

Timár Péter saját bevallása szerint húsz évig dolgozott ennek a kötetnek az elkészítésén. Ehhez azonban bizton hozzászámíthatjuk azokat az éveket is, amelyekben – nem történési hivatása mellett – a középkori egyházi topográfiához végzett szorgos adatgyűjtést. Nemcsak az Országos Levéltárban fellelhető középkori okleveleket dolgozta fel teljességre törekvően, hanem a téma szempontjából releváns, Magyarországon hozzáférhető, a kutatás témájával akár topográfiailag, akár genealógiailag kapcsolatba hozható kora újkori forrásanyagot is hasznosította. Ezért nyugodt szívvel leszögezhetjük, hogy Timár Péter ezzel a kötettel nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában is nagyot alkotott. Különösen a Somogy megye történetével foglalkozó kutatók tekinthetnek a jövőben munkájára úgy, mint megkerülhetetlen kézikönyvre, és sokan megszabadulhatnak attól a kényszerű adottságtól, hogy mindmáig egyedül Csánki Dezső több mint száz évvel ezelőtt megjelent munkájára támaszkodhattak.

A kötet első négy fejezete szándéka szerint birtoktörténet, valójában ennél sokkal több, valóságos településtörténet, hiszen a források egyszerű számbavételén túl a régészet segítségével a birtokok, objektumok topográfiai azonosítására is törekedett, felhasználva a földrajzi névanyag nyújtotta lehetőségeket is. Munkája nyomán a Nyugat-Zselicség középkoráról soha nem látott részletességű történeti és topográfiai képet nyerhetünk. Az ötödik fejezet a címben szereplő tulajdonképpeni családtörténet, míg a hatodik, legterjedelmesebb rész az okmánytár.

³ Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai. In: *Uő.*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Bp., 2006. 105–116., kül. 111. [eredetileg megjelent: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. (Szerk. Farkas Gábor.) Székesfehérvár, 1996. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből) 180–201.]

⁴ Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan i. m. 111.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatikai Fényképgyűjtemény 259824.; Hazai okmánytár. I–VIII. (Szerk. Ipolyi Arnold-Nagy Imre-Paur Iván-Ráth Károly-Véghely Dezső.) Győr-Bp., 1865–1891. VI. 97.

⁶ Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 6 (1957) 231–254., kül. 242., 245., 248.

Az elsőben Szerdahely topográfiájára vonatkozó adatokat gyűjtötte össze. Nemcsak az oklevelekben fellelhető információkat, hanem a helynévanyagot és a régészeti ásatások eredményeit, a terepbejárás megfigyeléseket is felhasználta. Mindezek alapján sikerrel lokalizálta a Somogy megyei Gálosfa határában Szerdahely falut, a középkori templomot, várkastélyt, malmokat, dűlő- és vízvezeteket. Hasonlóképpen az 1335-ben alapított és Szent László király tiszteletére szentelt pálos kolostor helyének azonosítása is sikerrel járt a Kistótváros nevű határrészben. Ezekre az objektumokra valamennyi fellelt, a 17. század végéig keletkezett forrást ismerteti és értékeli.

A második fejezetben hasonlóképpen jár el a Gerence-völgy (mai nevén Surján-patak) középkori településeinek ismertetésekor. A ma létező hét település szerint haladva tárgyalja a határukban egykor volt falvakat és lakott helyeket, összesen 62-t talált a Szerdahelyi család birtokában. Többségük egy személynév + -laka, -falva, -ülése utótaggal képzett névvel bírt.

A harmadik fejezet *Az omaki és kaposújvári uradalom* címet viseli. A cím alapjául egy 1192-ben kelt határjárás (az 1230. és 1482. évi átiratban fennmaradt oklevélnek számos kiadása ismert: Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet 1. füzet. Bp., 1923. № 467.) szolgál, melyben egy Marc (Omak) falut említenek a Kapos partján, és a leírás, valamint a későbbi adatok alapján egy hatalmas uradalom rekonstruálható a mai Kaposvár környékén és a Zselicben, mely magába foglalta Rupol várát is. A szerző Omak (Hamac, Homok) helyet gondolja az uradalom központjának, noha erre sem a hivatkozott oklevélben, sem a későbbi adatokban nincsen utalás. Mindenesetre hatalmas adatmennyiséget gyűjtött össze a forrásokban 1542-ig szereplő Omakról, mely a 15. században már templomos hely volt, feltételezése szerint mezővárosi rangban. Helyét a mai Kaposvár belterületére lokalizálja, mely a török időkben Kaposújvár része lett. Rupol égett sáncokból épített hatalmas földvéra a Zselicben 1348-ban még használatban volt, várnagyát említik. Egy évtizeddel később a birtokos Omodé szlavón bán fia Rupolinak nevezték magukat, a család tagjai még 1402-ben is Rupolban laktak. Az 1380-as években már létezett a kaposújvári vár is, melyről őket Rupolújvárinak nevezték, a szerző feltételezése szerint a Rupoliak a későbbi adatokból rekonstruált kereskedelmi útvonalak metszéspontja közelébe építették Kaposújvárt. Uradalmukat azonban 1403-ban Zsigmond király elkobozta, és felét a Szerdahelyieknek adományozta. Másik fele a Hédervári család, majd Újlaki Miklós kezébe került. A két család közötti ellenségeskedés egészen 1524-ig eltartott, amikor is az Újlaki család kihalása után a tóti Lengyelek léptek a helyükbe. A Szerdahelyiek utódaiként számon tartott Dersfyek Kaposújvár 1555-beni török kézre kerülése után a Felvidékre költöztek. Timár Péter adatról adatra végigköveti a kaposújvári uradalom és birtokainak szövevényes történetét egészen a 18. század elejéig. Külön alfejezetet szentelt a kaposújvári vár történetének, az írott források mellett számba véve a fennmaradt ábrázolásokat, a régészeti feltárásokat egészen napjainkig, bemutatva az együttes pusztulását és mai dicstelen állapotát. A kötet korábbi szerkezetének megfelelően a kaposújvári uradalom középkori településeinek történetét is külön alfejezetben, alfabetikus rendben tárgyalja. Az uradalom körülhatárolásához az 1192. évi határjárást veszi alapul, és összesen 29 ma is

létező, illetve elpusztult Somogy megyei település részletes történetét ismerhetjük meg, beleértve Kaposvárt is.

A negyedik fejezet a Szerdahelyi család birtokainak történetét kínálja, megyék szerinti csoportosításban. Timár Péter a királyi Magyarország, Erdély és Szlavónia 43 megyéjében talált olyan birtokokat, amelyek kapcsolatba hozhatók a Szerdahelyi család valamelyik tagjával vagy leszármazottjával. Közülük Somogy megye a legterjedelmesebb, 84 településsel. (Ezekhez hozzá kell számítanunk a kaposújvári uradalom 29 faluját is!)

Az ötödik fejezet a Szerdahelyi család története. Timár Péter a Győr nemzetség származásával kapcsolatos vitában a magyar eredet mellett foglal állást, és így a zselicszentjakabi monostor alapítóját Atha, Acsa néven nevezi az Otho értelmezés helyett. Ő ugyanis már Győr nembeli Győr fiának nevezte magát. A 13. század közepétől, Csécsényi Péter fia Derstől követhetők jól nyomon a nemzetség tagjai. A két személy közötti mintegy 200 éves hiátust ugyan nem lehet teljes mértékben személyekkel kitölteni, de bizonyos birtokok azonossága, a használt személynévek gyakorisága, különösen pedig a szentjakabi monostor patronatusi joga ezt nyilvánvalóvá teszi. A szerző bizonyítottan látja, hogy Ders II. mester telepedett le Szerdahelyen a 13. század végén. 1335-ben pedig Ders fia Miklós alapított pálos kolostort Szerdahelyen. A család 1356-ban használta először a Szerdahelyi nevet, amikor már biztosan itt lakott a nemzetség egyik ága. Erre az időre már gyakorlatilag teljes egészében megszerezték a Gerence völgyét, a vetélytársak, oldalági rokonok lépésről lépésre történő kiszorítása jól nyomon követhető a szerző által összegyűjtött hatalmas iratanyagból. A Ders személynévet gyakran használó családtagok, köztük különösen Ders fia Márton nagy befolyással bírtak a királyi udvarban, számos országos tisztséget is elnyertek, sorra szereztek birtokadományokat, elsősorban Szlavóniában. Ders fia István 1473-ban használta először a Dersfy nevet. A család utolsó ismert férfitagját 1610-ig tudta követni a szerző. 1473-tól kezdve találkozunk a család egy másik ágának leszármazottaival, akik Imrefynek nevezték magukat. Az Imrefyek hasonlóképpen magas társadalmi állásokat töltöttek be, és jelentős birtokokat szereztek a királyi Magyarország több megyéjében, illetve Erdélyben. A család utolsó férfitagja Imrefy Mihály ugyancsak a 17. század első évtizedeiben halt meg, és általa halt ki a Szerdahelyi család. A szerző ebben a fejezetben is a teljességre törekedett a források feltárásában, melynek eredményeképpen rengeteg adatot tárt fel az egyes családtagok birtokairól, szerteágazó rokoni kapcsolatairól.

A család címerének csupán egy rövid bekezdést szentelt, az ősi lilios címer képét a kötet borítóján egy pecsétről mutatja be. Színes fényképen közli az Imrefyek 1523-ból való armálisát, kár, hogy leírására sem a szövegben, sem az okmánytárban nem kerített sort, mindenesetre a címer nem tartalmazza a Szerdahelyiek ősi jelképét, a lilios címer. A fejezet végén egyetlen leszármazási sémát találunk, melynek segítségével ugyan követhetők a kötetben szereplő személyek felmenői és leszármazottjai, azonban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért még sok genealógiai ábrát lehetne szerkeszteni a Szerdahelyiek, Dersfyek és Imrefyek évszázadokon átívelő, szerteágazó kapcsolatairól.

A családtörténeti adatok ismertetése végén egy külön alfejezetet találunk az udvarházakról és kúriákról. Timár Péter az oklevelek alapján számba vette a birtokos valószínűsíthető lakóhelyét azokban az esetekben is, amikor a forrás nem nevezi meg kifejezetten a kúriát vagy az udvarházat. Ennek eredményeként megszámlálhatatlan

mennyiségű kúriára, nemesi udvarházra, kisebb számban várra vagy várkastélyra vonatkozó utalást gyűjtött össze. Ezekről sem ártott volna egy térkép.

A kötet legterjedelmesebb része a 6. fejezet, az Okmánytár, melyben 2078 tételen ismerteti az 1061. évi zselicszentjakabi alapítólevéltől kezdve Pesty Frigyes helynévgyűjtéséig a felkutatott forrásokat. Számos iratot eredeti latin nyelven közölt, többségük azonban magyar nyelvű regeszta, az oklevelek átírásainak, levéltári jelzetének és kiadásainak feltüntetésével. Az időrendbe szedett forrásokat sorzámmal látta el, egyszerűsítve ezzel a hivatkozásokat.

A 7. fejezetben Timár Péter összesített személy- és helynévmutatót szerkesztett az okmánytárhoz, utalásokkal feltüntetve benne az összes leírt változatot. Ezzel még inkább kiemelte az *Okmánytár* használhatóságát és forrásértékét, ami munkáját – leginkább Somogy megye története vonatkozásában – megkerülhetetlen kézikönyvvé avatta.

Noha az illusztrációk száma – a magánkiadás okán teljesen érthetően – szerény, jó és áttekinthető értelmező térképek segítik az eligazodást a topográfiában kevésbé jártas olvasó számára is.

Jankovich B. Dénes

A Magyar Heraldikai És Genealógiai Társaság 2018. II. félévi programja

2018. szeptember 27. 17. óra

Botrány a családban

Előadó: Ogoľjuk-Berzsenyi Anett (levéltáros, Iparművészeti Múzeum, MHGT titkár)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila (egyetemi docens, ELTE BTK, Budapest, az MHGT elnöke)

2018. október 25. 17. óra

A szepességi evangélikus Nendtvich család bevándorlása Pécsre és Baranyába

Előadó: Nagy Imre Gábor (főlevéltáros, MNL Baranya Megyei Levéltár)

Az ülést vezeti: Szirmay Gábor (MHGT alelnök)

2018. november 29. 17. óra

Famíliák, rokonságok az esztergomi érsek szolgálatában. A Lábatlaniak története a 15. században

Előadó: Tóth Krisztina (egyetemi adjunktus, ELTE BTK)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla (főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, MHGT főtitkár)

2018. december 13. 17. óra

A Rákóczi-szabadságharc dikális összeírásai mint egyháztörténeti források

Zemplén vármegye protestáns (és görög, valamint római katolikus) lelkészei és tanítói, és extraneus egyházi birtokosai 1707–1708-ban

Előadó: Oláh Tamás (osztályvezető, főlevéltáros, MNL Sátoraljaúj helyi Fiókleveletára)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra (MHGT alelnök)

Az előadások helyszíne:

Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt.)

14–16., fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül.) Pollack Terem